ئێستێتیکی فریدریش شیلەر-4-
کاوە جەلال

(بەشی چوارەم)

„ڕەخنەی هێزی بڕیار“ یەکەم نووسینی کانتە کە شیلەر دەیخوێنێتەوە و هەشی سەبارەت بە پرسیارەکانی ئێستێتیک دەوروژێنێت، پاشان دوو ڕەخنەکەی دیکەی ئەو دەخوێنێتەوە (10). وەلێ کاتێک کانت جوانی تەنیا لە ڕوانگەی سەبژێکتی وەرگرەوە دیاری دەکات، ئەوا شیلەر لە یەکەم” نامەی کالیاس”دا ڕایدەگەیەنێت کە ئەو چەسپاندنی تێگەیەکی ئۆبژێکتیڤیانەی جوانەتی (هونەر) بە مەزنترین ئەرکی خۆی دادەنێت (11)، کەواتە کرۆکی “بابەتی جوان” بەهەند وەردەگرێت بەو مەبەستە کە گۆڕان بە ئێستێتیکێکی وەرگرتن (ڕێسێپسیۆن) بدات، جا گەرچی ئەو لەم پەیوەندییەدا هزرینی خۆی بەزۆری لە ئێستێتیکی بەرهەمهێنانەوە (پرۆدوکسیۆنەوە) بەرجەستە دەکات. ئەوجا شیلەر لە نووسینی „ناسکی و شکۆ“دا کە کارێکی ڕێبەرییە بۆ نووسینی „لە بارەی پەروەردەی ئێستێتیکیی مرۆڤ“، هەوڵ دەدات ئاوەز و ئارەزوو بخاتە پەیوەندییەکی هارمۆنییەوە، کەواتە لەدژی کانت هەڵوێست وەردەگرێت کە ئارەزووی خستبووە ژێر ڕکێفی ئاوەزەوە. بە تێڕوانینی شیلەر ئەم کارەی کانت “نامرۆڤدۆستانە”یە. ئەوە کە شیلەر لێی دەهزرێت، “مرۆڤی جوان”ە وەک سەرئەنجامی هارمۆنیی نێوان ئاوەز و ئارەزوو. بەمەش پرسی جوانەتی لای شیلەر لە ئێستێتیکەوە دەپەڕێتەوە بۆ نێو ئەخلاقناسی (ئێتیک).

2-3- بناغەڕشتنی تێگەی جوانەتی لای شیلەر لە “نامەکانی کالیاس”دا

شیلەر بە پێچەوانەی کانتەوە بە پێویستی دەزانێت کە «چۆنەتیی ئۆبژێکتیڤیانەی بابەتە بە جوان دانراوەکان لێبتوێژرێتەوە … »، جا گەرچی ئەو لە موحازەرەیەکدا پێش „نامەکانی کالیاس“ ئاماژە بە ئەوە دەدات کە ئەو لە هەوڵێکی بەو چەشنەدا بە ئەنجامێکی ڕۆشن ناگات (12). ئەو لەم هەوڵەیدا، هاوشێوەی کانت، ڕێگەی ترانسسێندێنتال دەگرێتە بەر، واتا دەیەوێت لە سروشتی ئاوەزەوە تەواو ئاپریۆریانە بەبێ ئەزموون بناغەی جوانەتی بڕێژرێت، کە ئیدی بەدووی ئەوەدا ئەزموون بیڕاستنێت. کەواتە شیلەر گەواهیی ئەزموون بۆ هەڵهێنجانی جوانەتی بە پێویست دادەنێت(13).
بێگومان جوانەتی سەر بە کایەی ئاوەزی تیۆریانەی پەتی نییە، چونکە

ئاوەزی تیۆریانە تەنیا بە پرسی مەئریفەوە خەریکە. پرسیاری جوانێتی شیلەر دەخاتە بەردەم پرسیاری „ویست“ و ئەو بنەڕەتانە کە ویست دیاری دەکەن، لێرەشدا „ڕەخنەی ئاوەزی پراکتیکی“ی کانت بۆی دەبێت بە زەمینەیەک تا لەسەری هزرینی ئێستێتیکیانەی خۆی ئاوەڵا بکات، وەلێ ئەو هاوکات نووسینەکەی کانت دەخاتە ژێر ڕەخنەوە. وەک لە سەرەوە بینیمان، کانتی فەیلەسوفی تیۆریانە تەنیا لە توانستی گشتیی مەئریفەی مرۆڤەوە خۆی بە پرسیاری جوانێتییەوە خەریک دەکات و دەگات بەو تێڕوانینە کە مرۆڤ هیچ شیمانەیەکی نییە بڕیار بەسەر جوانێتیدا بدات. سەبژێکت تەنیا چێژ لە فۆرمی ئۆبژێکتی جوان دەبینێت، وەلێ نازانێت بۆچی ئۆبژێکت جوانە. شیلەری هونەرمەند بە پێچەوانەوە، کەواتە هۆنەرە بنیاتنەرەکەی جوانێتی، لە هەوڵە فەلسەفەییەکەیدا گرنگی بەوە دەدات کە داخۆ جوانێتی «چی» بێت و چۆن سەرهـەڵبدات، لێرەشدا ئەو بە تێگەکانی کانت کار دەکات، وەک: جیاوازیکردنی ئاوەز و توانستی دەرکگیری، نەزەر و تێگە، ئاوەزی پەتی و پراکتیکی، ئۆتۆنۆمی و هێتەرۆنۆمی و هتد.

کرداری ئەخلاقی لای کانت هەمیشە پابەندی فرمانە کە وەک “گەرەک” ئاڕاستەی هەر کردارێک دەکرێت، کە بێگومان ل□ ب□ر□ئ□وەی کردارەکان ئەخلاقین، ئەوا دەرهاویشتەی ویستی ئەمپیری (واتا ئارەزوو، هەوەس) نین، بەڵکو دەرهاویشتەی ویستی پەتین. ئەوە فۆرمی ئاوەزە کە ئازادانە کردارە ئەخلاقییەکان (ئەنجامەکان) دیاری دەکات. شیلەر ئەم بنەڕەتەی ئەخلاقناسییەکەی کانت بەسەر کایەی ئێستێتیکیدا بەکاردەبات: جوانی (ئەنجام) دیاردەی ئۆبژێکتێکە پابەند بە فۆرمی ئاوەزی پراکتیکییەوە، یان پابەند بە فۆرمی ویستی پەتییەوە کە بۆ ئەو سینۆنیومی ئاوەزی پراکتیکییە. بێگومان لێرەدا تێڕوانینێکی بنەڕەتیانەی هزرینی ترانسسێندێنتال لەگۆڕێیە کە تەنیا ئۆبژێکتی هۆشەکی (نا-پسیکۆیی) بە ئازاد دادەنێت نەک ئەو نێوەرۆکانە (شئورانە) کە بەڕێی دەرکەوەرەکانەوە دێنەئاراوە.

ئاوەزی پراکتیکی لای کانت بنەڕەتی ئازادیی ڕەهایە (ئەبسۆلوتە). کەواتە ئۆبژێکت وەک دەرهاویشتەی ئاوەزی پراکتیکی لای شیلەر ئەو واتایە دەگەیەنێت کە ئۆبژێکت ئازادە. ئاخر ئاوەزی پەتیی پراکتیکی ڕێسادانەرانە (بە شێوەی ڕێگولاتیڤ) سنوور بۆ کارایی هەر توخمێکی ئۆبژێکت دادەنێت، بەم ڕێیەشەوە «ویستێك» بە ئۆبژێکت دەدات تا بە هێزی دیاریکردنی خودی خۆی، واتا بە شێوەی ئۆتۆنۆم (Selbstbestimmung) بێتەگۆڕی. وەلێ ئێم□ ل□□ر□ پەیوەندییەکی لەیەک-چوونمان هەیە: ل□ ب□ر□ئ□وەی ئۆبژێکتی جوان دیاریکەری خۆیەتی، ئەوا ئۆبژێکت لە ئازادییە ڕەهاکەی ئاوەزی پراکتیکی دەچێت. لەم ڕوانگەیەوە ئازادیی ئۆبژێکت بۆ ه□ن□انەئارای خودی خۆی ڕیال نییە

هاوشێوەی مرۆڤ کە لە ئاوەزی پەتیی پراکتیکییەوە کردار دەنوێنێت و بەو ڕێیەوە دەبێت بە ئەخلاقمەند، بەڵکو شیلەر بە هاتنەئارای جوانی فۆرمولە بەناوبانگەکەی خۆی بەکاردەهێنێت: جوانی «ئازادییە لە دیاردەدا». کەواتە ئەبژەکت (ی هونەری) ئەوها دیاردەدات، یان „ئەوها دەنوێنێت هەروەک“ ئۆتۆنۆم بێت: „هەروەک“ بە ویستی خۆی، وەلێ بەبێ هیچ مەبەستێک، یاسای ئاوەزییانەی بە خۆی دابێت، نەک بە کاریگەریی دەرەکی (هێتێرۆنۆم) هاتبێتە ئاراوە. لەم ڕوانگەیەوە ئەبژەکت تەنیا ئازادی «دادەڕێژێت»، بەمەش ئازادی تەنیا دەرکەوتە (Schein)ی ئەستێتیکییە وەک فریودان. ئاخر ئەبژەکت «وای پێشان دەدات» هەروەک ئازاد و هاوکات بێمەبەست بێت، هەروەک ئەو خۆی فۆرمە خۆییەکەی هێنابێتەگۆڕێ.

بێگومان لێرەدا پرسیار لەبارەی ڕۆڵی کەرەسە (ماتەریال، نێوەرۆک) سەرهەڵدەدات، چونکە خویابوونی هەشکیانەی جوانی هەردەم لە نێو کەرەسەیەکدا خۆی پێشانی وەرگر (ڕێسیپێنت) دەدات. وەلێ لە بەرئەوەی شیلەر جوانی بە ئاوەزی پراکتیکییەوە گرێ دەدات، ئەوا لێرەدا پەیوەندییەکی فۆرمالی (شێوەکیی) چێکردووە تا پرسی نێوەرۆک نەیەتە گۆڕێ: جوانی پەیوەند نییە بەوەوە کە داخۆ “چی” (نێوەرۆک، کەرەسە) دابڕژرێت، بەڵکو داخۆ “چۆن” داڕشتنەکە ئەنجام بدرێت، لێرەشدا جوانێتی، وەک ئازادی لە دیاردەدا، تەنیا فۆرمەکی دەرکی (مەحسوس)ی گونجاوە بە ئاوەز بەبێ ئەوەی زەبرمەندانە هێنرابێتەگۆڕێ. لەم پەیوەندییەدا لەڕوانەر هیچ گرنگییەک بە نێوەرۆک نادات. ئەمە دەبێت لەم جێیەدا جیاوازی لە نێوان سێ تێگەدا بکەین: کەرەسە، کامیلێتی و جوانی. سەرەتا ئاشکرایە کە ئەبژەکتی هونەری کەرەسەی فۆرمەنراوە، فۆرماندنیش بە شیلەر کامیلکردنی کەرەسەیە و تەنیا کاتێک لەگۆڕێ دەبێت گەر بونیادەکەی (ستروکتورەکەی)، بە واتایەکی دی: گەر زەروورە نێوەکییەکەی بەڕوونی بناسرێت. کامیلکردن پرۆسەیەکی تەکنیکیی ڕاسیۆنالە (ڕێکخستن، پڕۆپۆرسیۆن، ڕوونیی داڕشتن)، وەلێ جوانی ئازادییە لە دیاردەدا. ئەوجا کاتێک کامیلێتی فۆرمی کەرەسەیە، ئەوا جوانی بە پێچەوانەوە فۆرمی ئەم فۆرمەیە، فۆرمی کامیلێتییەکەیە و لە نێو خودی ئەبژەکتەوە هارمۆنیانە بەنێویدا دیاری داوە، نەک لە دەرەوە خرابێتە نێوییەوە. هونەری ئۆتۆنۆم لە ویستی خۆیەوە یاسا بە خۆی دەدات و بەزەرووری بونیادی خۆی دەهێنێتەگۆڕێ. لەم ڕوانگەیەوە شیلەر هونەر وەک میمەزیسی (لاسایی) سروشت ڕەتدەکاتەوە. هونەر نە لەژێر ڕکێفی زەروورەکانی جیهانی بەرجەستەدایە و نە دەستوەژێ بە مەبەستی دەرەکی (بە نموونە فێرکردنی مرۆڤ)، بەڵکو بوونەوەرەکی ئازادی داخراوە. شیلەر تەنیا ئەم جۆرەی هونەر بە جوان دادەنێت، ئەویش

چونکە ئازادانە خۆی پێشانی وەرگر دەدات نەک بەرەو ڕووی هوروژم بهێنێت، وەرگریش وەک ئۆتۆنۆم دەرکی دەکات. بێگومان وەرگر بەڕێی دەرکەوەر□ک□انیی□و□ ج□وانێتییەکەی ئەوی بەدڵە، وەلێ ئەو ل□ ئ□اوەزەوە ڕێز لە فۆرمەکەی دەنێت. ئۆبژێکتی هونەری لێرەدا هارمۆنیانە و ڕێکخراو دیاردەدات، ئەوە هاوشێوەی بابەتێک کە بۆ مەبەستێکی دیاریکراو سازێنراوە. کەواتە گەرچی هونەر بێمەبەستە، هاوکات مەبەستێتییەکی لە خۆ گرتووە، ئەمەش بەواتای: گەرچی ئەم هونەرە بەدەرە لە هەر سوودێکی پراکتیکی، لە هەر مەبەستێکی بەکارهێنان، وەلێ دەتوانێت وەرگر بۆ ئازادیی ئەخلاقی بوروژێنێت: دەرفەتی بۆ بڕەخسێنێت لە ئازادییە (ئەخلاقیە)کەی سەبژێکتی هونەرمەند بڕوانێت و بەسەر ئەو ڕێ ناڕاستەوخۆیەدا دەرکی ئۆبژێکتی بەردەم خۆی وەک جوان بکات. مەسەلەکە لای شیلەر تەنیا «وێکچوون نییە بە ئازادی»، بەڵکو ئەو (هەروەها بەسەر تێگەی دەرکەوتەدا) «بینینی ناخەکی»یانەی پەیوەندییەک دەهێنێتە نێوانەوە کە دەکەوێتە پشتەوەی ئۆبژێکتە ڕیالەکە، وەلێ ئەوە کە لێڕوانەر لەنێو خۆیدا ئاشکرای دەکات، «یاسای ئازادی»یە، یان یاسای ئاکار ی ئێتیکییە (14). بێگومان کاری هونەری ناتوانێت ئەم ئازادییە دەرب□□□ت، چونکە هەرگیز ئازادی دیار نادات. ئاخر بەگوێرەی هزرینی ترانسسێندێنتالی کانت لە „ڕەخنەی ئاوەزی پەتی“دا ئازادی هیچی دیکە نییە جگە لە ئیدێیەک – ئیدێیەکی ئاوەز.

پرسیارێکی کرۆکی لەم پەیوەندییەدا ئەوەیە کە هەموو ئۆبژێکتێک پابەندی ڕێسایە، لێرەشدا ئاشکرایە کە ڕێسا دەرەکییە (هێتەرۆنۆمە)، بۆیە هەردەم وەک زەبر لە ئۆبژێکت کارا دەبێت و بەم □□یش□وە ئۆتۆنۆمیی ئۆبژێکت ناهێڵێت. ئەمە هەروەها جوانێتی یان کاری هونەری دەگرێتەوە، چونکە لە جیهانی دەرکیدایە، لەم جیهانەشدا هیچ شتێک بەتەواوی ئازاد نییە. کەواتە شیلەر بە داواکارییەکەی بۆ سەربەخۆیی ئۆبژێکتی هونەری لە مەبەست و ڕێسا خۆی بە دژبێژییەوە دەئاڵێنێت و دەبێت چارەسەری بکات.

وەک بینیمان، ئازادی و خوددیاریکردنی نێوەکی (ئۆتۆنۆمی) بۆ شیلەر هاوواتان. ئەوجا گەر هەموو ئۆبژێکتێک پابەندی ڕێسا بێت، ئەوا دەبێت خوددیاریکردنی ئۆبژێکتی هونەری بەگوێرەی رێساگەلی ئەوتۆ ڕووب□دات کە ئەو خۆی دایان□د□نێت نەک لە دەرەوە بەس□ر□یدا بسەپێنرێن. کەواتە دەبێت فۆرم، ئازادی لە دیاردەدا، ئاماژە بۆ ڕێسا بدات. شیلەر لەم پەیوەندییەدا لە « هونەرێتی »ی فۆرم دەدوێت کە لای ئەو واژەیەکی دیکەیە بۆ «تەکنیک »(15). بێگومان تەکنیک مەرجێکی سەرەکیی جوانێتی نییە، بەڵکو دەستوێژی داڕشتنە، یان فۆرمان□د□ن□، وەک ئەوەش دووەم مەرجە دوای مەرجە بنەڕەتییەکەی

جوانەتی کە ئازادییە لە دیاردەدا. ئەمە گەرەکە لەم پەیوەندییەدا ڕەچاوی سێ تێگە بکەین: ئازادی، سروشت، تەکنیک. سروشت بە شیلەر سینۆنیومی ئازادییە، ئەوجا لەم پەیوەندییەدا تێگەی سروشت دەهێنێتە نێوانەوە، چونکە ئەمە بەم تێگەیە یەکسەر لە شتێک دەهزرێین کە بەڕێی خۆیەوە، سەربەخۆ، لەگەڵ خۆییە و ڕێسا بە خۆی دەدات، یان گەڕان بە فۆرمی تایبەتی خۆی دەدات (بۆ نموونە گەشەی درەختێک)، وەلێ سروشت هاوکات ئاماژەیەک بە کایەی دەرکی (مەحسوس) لە خۆ دەگرێت. ئەمە هەروەها چواندنی بە جوانەتی هەیە کە ئەمیش هەروەها لە جیهانی دەرکیدایە، ئەمەش بەواتای: تێگەی سروشت هەروەها لە ناو جیهانی دەرکیدا ئاماژە بە کایەی ئازادی دەدات.
وەلێ تەکنیک بە پێچەوانەوە "مەرجێکی زەروورییە بۆ پێشبینیکردنی ئازادی لە لایەن ئێمەوە"، بەمەش جوانی دەبێت بە سروشت (ئازادی) لە تەکنیکدا (16). شیلەر دەیەوێت بەم تێڕوانینە ببێژێت، کە دەبێت جوانەتی، کاری هونەری، بە چەشنێک بسازێنرێت کە ئیدی ئازادانە لە ناو خۆیەوە، کەواتە وەک سروشت، کاریگەری بنوێنێت، ئەوە کاتێک تەکنیک بە پێچەوانەوە تەنیا فەرماندنی ڕێسامەندە، کەواتە لە دەرەوە بە کاری مرۆق سەرهەڵدەدات (هێتێرۆنۆمە)، وەلێ گەرەکە کاریگەریی ڕێساکان لە تەکنیکدا بە چەشنێک بێت کە ئۆبژێکت لە سەرئەنجامدا وەک دەستکرد نەنوێنێت، یان وەرگر بە چەشنێک دەرکی ئۆبژێکت نەکات هەروەک بە زەبری دەرەکی هێنرابێتە گۆڕێ، بە پێچەوانەوە، گەرچی ئۆبژێکت بە کاری مرۆق سازێنراوە، وەلێ گەرەکە وەرگر وەک بەرهەمێکی سروشت دەرکی بکات. بەمەش تەکنیک، کە دەستوەژێ بە داڕشتنی ئازادی (سروشت)، دەرفەت بە وەرگر دەڕەخسێنێت هەست بە ئازادی بکات.
شیلەر ئەم پرسەی سروشت و تەکنیک بە نموونەی کەسێک ڕووندەکاتەوە کە دەیەوێت لە قەدی درەختێک فیگورێکی بازنەیی بسازێنێت. فیگورەکە هەروەها نموونەیەکە بۆ جوانی وەک ئازادی لە دیاردەدا. سەرەتا سروشتی بازنە ئەو کەسە ناچار دەکات تەواو خولگەیی قەدی درەختەکە ببڕێتەوە، چونکە تەنیا بەو شێوەیە مەبەستەکەی بەدیدەهێنێت. لەم ڕەوشەدا تەکنیک، فەرماندنی خولگەیی، لە دەرەوە دێتە ناو شتەکەوە، بەڵێ تەکنیک هەردەم بەڕێکەوتە، چونکە لە بابەتەکەوە بۆ بابەتەکی دی دەگەڕێت. ئەوجا گەر لێڕوانەر لەم فیگورەدا کە گەرەکە بازنەیی بێت، بەزۆریی دەرکی کەرەسە (ماتێریال) یان کاریگەرییە دەرەکییەکە بکات، ئەوا دەبینێت کە تەختەکە بە زەبر (بە مشار یان خەڕات) خراوەتە ناو ئەو فۆرمە بازنەییەوە. ئەمە لێرەدا هێتێرۆنۆمیمان هەیە. وەلێ گەر ئەو کەسە فیگورە بازنەییەکە هێندە کامیل (پێرفێکت) بسازێنێت کە ئیدی لێڕوانەر کاریگەرییە دەرەکییەکەی

لە بیربچێتەوە، ئەوسا فیگورە بازنەییەکە، سەرباری هەتەرۆنۆمی، ئەوها دەنوێنێت هەروەک لەنێو خودی خۆیەوە ئەوها بێت. فۆرمەکە زۆرلێکراو نانوێنێت، بەڵکو ئەوها دەنوێنێت هەروەک سروشتی خودی ئەبژێکت خولگەیەتییەکەی ئەوی پێکهێنابێت (17). ئەم ئەبژێکتە بە شیلەر جوانە، چونکە گەرچی فۆرمەکە هاوکات خوددیاریکەر (ئۆتۆنۆم) و دەرەکییانە دیاریکراوە (هەتەرۆنۆمە)، وەلێ لەڕوانەر هەست بە زەبرە تەکنیکییەکە (هەتەرۆنۆمی) ناکات.

پرسی ئۆتۆنۆمی و هەتەرۆنۆمی نەک تەنیا هەموو جۆرەکانی هونەر دەگرێتەوە، بەڵکو هەروەها بابەتە پێویستەکانی (مەبەستمەندەکانی) بەکارهێنانیش. ئەمە گەرەکە لێرەدا نموونەکانی دیکەی شیلەر چە لە بابەتە پێویستەکانی ژیان و چە لە هونەرەکانەوە وەربگرین.

لە خانوودا (یان تەلارسازیدا) هەردەم ئۆتۆنۆمی و هەتەرۆنۆمی لەگەڵن. خانوو بەتایبەتی بابەتێکی بەکارهێنانە و یاسای فیزیکی (ستاتیک)، هەروەها پێداویستییە مرۆڤییەکان (پاراستن، گوزەران) سنووریان بۆ ئاوەدانبوونی داناوە. گەر پاژەکانی خانوو تێکڕا پابەندی ئیدە و مەبەستی سەرجەمەکە بن، کەواتە ئیدەی خانووەکە بەتەواوی فۆرمەکەی دیاری بکات، ئەوسا ئەم خانووە کاملە، وەلێ جوانە، گەر لەڕوانەر ناچار نەبێت ئیدەی خانووەکە وەک دەستوەژی ڕوانین لە فۆرمەکەی وەربگرێت، بەڵکو ئەو فۆرمە خۆخواستانە و بەبێ مەبەست لەنێو ئەو خۆیەوە سەرهەڵبدات، کە ئیدی لەڕوانەر مەبەستەکەی لەبیربچێتەوە و دەرکی فۆرمەکەی بکات وەک گوزارشتی ئازادی. ئەم خانووە بە شیلەر جوانە و لە کاری هونەری نزیک دەکەوێتەوە. وەلێ هەرگیز ناشێت خانوو کاری هونەریی تەواو ئازاد بێت، کەواتە هەرگیز بە ئیدیالێکی جوانی ناگات، چونکە لە خانوودا هەردەم پەنجەرە، دەرگە، داڵان، ئاگردان، پیلکانە، ژووری تایبەت و هتد لەگەڵن و تێکڕا یەکدی سەغڵەت دەکەن، نەک هەریەکەیان ئازادانە سنووری خۆی دیاری بکات. کەواتە هەردەم هەتەرۆنۆمی بەگوێرەی هەر مەبەستێکی تایبەتی بەسەریدا سەروەرە و ڕێنادات فۆرمەکەی خۆخواستانە دیاربدات، هاوکات هەتەرۆنۆمییەکە بەسانایی دەرک دەکرێت (18). لەم ڕوانگەیەوە تەلارسازی بە شیلەر بەدەرە لە “گەمەی ئێستێتیکی”، واتا لە فەرماندنی بەمەبەست. بێگومان شیلەر لە „پەروەردەی ئێستێتیکیی مرۆڤ“دا ئاماژە بە پەرستگەی کلاسیکیی گریکی دەدات کە بە تەڕوانینی ئەو بینایەکی جوانە، چونکە پەرستگەکە ئەوها دیارنادات هەروەک پاژەکانی بەزۆر لێکدرابن، بەڵکو ئەوها دەنوێنێت هەروەک یاساکەی لەنێو ئەو خۆیدا بێت، یان هەروەک ئەو “لەنێو خودی خۆیەوە” ئاوەدا بووبێت و سەرجەمێکی هارمۆنییانەی پێکهێنابێت. لەم پەرستگەیەدا پایەکان کە بە مەبەستی

هەڵگرتن دانراون، کاراییان لە پشت فۆرمەکەوە دیارنامێنێت. بینای پەرستگەکە وەک ئافراندنێکی ئازاد دیاردەدات نەک وەک بەرهەمێکی زەبرلێکراو.

هەروەها گۆزە ئامرازی بەکارهێنانە و ئیدەیەک بۆ سازاندنی پێویستە، هاوکات ئەو دەسکانە کە لەوەی دەردەچن، ئیدەی تایبەت بە خۆیان هەیە. گۆزەیەک کە جوان فۆرمێنراوە (بۆ نموونە گوڵدانی ئەنتیکە)، فۆرمەکەی ئەوها دەنوێنێت هەروەک لە زەروورەی نێوکییانەی خۆیەوە هاتبێتە ئاراوە، هەروەک گەڕانە نێوکییەکانی خۆخواستانە بەگوێرەی یاسای نێوکی ڕوویاندابێت، بۆ نموونە دەسکەکانی تەواو ئاسایی (زەبرلێنەکراو) و خۆخواستانە لەوەی دەرچووبن، کە ئیدی کاتێک مرۆق لێی دەڕوانێت، تایبەتمەندییەکەی ئەوی لەبیردەچێتەوە. ئەم گۆزەیە بە شیلەر هاوشێوەی گەمەی ئازادی سروشتە، بۆیە بە تێڕوانینی ئەو گۆزەیەکی جوانە. وەلێ گەر ورگی گۆزەکە کتوپڕ بە ملێکی باریک تەسک ببێتەوە، ئەوا ئەم گەڕانە لەناکاوەی ئاڕاستەکە سەرجەم دەرکەوتەی خۆخواستن تێکدەشکێنێت و ئۆتۆنۆمیی دیاردەش نامێنێت؛ یان هەروەها گەر هەردوو دەسکەکەی کە تایبەتن بە گرتن و هەڵگرتنی ئەو، بە گۆشەی وەستاو لەوەی دەرچووبن، ئەوا گۆزەکە جوان نییە، چونکە فۆرمی گۆشەیی بە بابەتێکی گردەییەوە زەبرمەند دەنوێنێت. لێرەدا مەبەستی بەکارهێنان سەروەریی بەسەر سازاندنی گۆزەکەدا وەرگرتووە و گەڕانی ئاڕاستەکان پێچەوانەی ئاڕاستەی خۆخواستانەن، بۆیە ئەم گۆزەیە بە دیدی شیلەر جوان نییە (19).

سنووردانانی پاژەکان بە خۆ و بەمەش دەرفەتدان بەوە کە سەرجەمی بەرهەمەکە کاریگەریی خۆی بنوێنێت، بەتایبەتی لە هونەرەکاندا ئاشکرا دەبێت، وەک پەیکەر و وێنەی دیمەن لە شێوەسازیدا، کۆمپۆزیسیۆنی (هۆنینەوەی) موزیک یان هۆنینەوەی هەڵبەست.

بۆ ئەوەی هەڵبەست جوان بێت، دەبێت خودی هەر دێڕێک درێژی و کورتی، بزووتن و ئارامگە بە خۆی بدات، دەبێت هەر وشە و ڕستەیەک لە زەروورەی نێوکییەوە چێبووبن، نابێت هیچ وشەیەک یان هیچ دێڕێک یەکێکی دیکەیان بەهەند وەربگرێت، بەڵکو تەنیا بۆ خاتری خۆی لەو جێیەدا بێت و سەرەڕای ئەوە پێکرا بە چەشنێک کۆبووبێتنەوە هەروەک گفتی ژوانیان بە یەک دابێت (20)

ئاشکرایە پەیکەر ئیدەیەکی هەیە کە بۆ نموونە لە بەردێکی مەڕمەڕدا دیاردەهێنرێت. وەلێ دەبێت ئەو پەیکەرە ئەوها بنوێنێت هەروەک لەنێو خۆیەوە ئازادانە فۆرمی خۆی سازاندبێت. گەر هەر جووڵەیەکی نێو پەیکەرەکە دەرهاویشتەی ئیدەکە نەبێت، بەڵکو بە سروشتی کەرەسە (بەردەکە) بگەڕێتەوە، ئەوا کارە هونەرییەکە سەرنەگرتووە. ئاخر

بەردی سروشتیی مەرمەڕ پتەو و ڕەقە، ئەم تایبەتمەندییەش دەبێت لە سروشتی گۆشتدا کە نەرم و ناسکە، بەتەواوی نەمێنێت و بە هیچ شێوەیەک نەهێنرێتەوە یادی لێڕوانەر (21).

دیمەنێک جوان داڕێژراوە، گەر سەرجەمی ئەو دیمەنە لە ئازادیی تاکە پاژەکانەوە هاتبێتە گۆڕێ. لەو دیمەنەدا دەبێت هەر پاژێک پەیوەند بێت بە سەرجەمەوە و سەرەڕای ئەوە تەنیا لەژێر ڕکێفی یاسای خۆیدا بێت، کەواتە پەیڕەویی ویستی ئازادی خۆی بکات. بێگومان لە دیمەندا پاژەکان بەناچاری بەریەک دەکەون، بۆیە دەشێت بەو ڕێیەوە زیان بە سەرجەم بگەیەنرێت. بۆ نموونە: چیا دەیەوێت سێبەر بخاتەوە و ڕەنگە سێبەرەکە بکەوێتە سەر شوێنێک کە گەرەکە ڕوناک بێت. مرۆڤ و ئاژەڵ و هەور دەیانەوێت ببزوێن. ڕوبار لە ئاڕاستەی خۆیدا یاسای کەنار قبووڵ ناکات، بەڵکو شوێن ویستی خۆی دەکەوێت. هەر یەکەیان خاوەنی ویستی خۆیەتی. وەلێ گەر هەر پاژێک لە ئازادیی نێوەکیانەیەوە ئەو سنوورە دابنێت کە پاژەکی دی بۆ دەربڕینی ویستی خۆی پێویستی پێیەتی، ئیدی هارمۆنیی سەرجەم دێتە گۆڕێ. بۆ نموونە دەشێت درەختێک لە پێشخاندا پاژەکی جوان لە پاشخاندا داپۆشێت، کەواتە زەبر لەدژی ئەو پاژە بنوێنێت. لێرەدا هونەرمەندی شارەزا ئەو لکەی درەختەکە کە دەشێت پاژەکەی پاشخان بشارێتەوە، لە کێشی خودی لکەکەوە دەنیشێنێت، کە ئیدی بەو ڕێیەوە خۆخواستانە شوێن بە شێمای پاشەوە دەکاتەوە (22)

لەم ڕوانگەیەوە ئێمە تەنیا لە هونەردا جوانیی فۆرممان هەیە. بێگومان ئاشکرایە، ئەمەشمان لە سەرەوە بە نموونەی شێوەسازی دیمەنەکە بینی، جوانیی فۆرم لە کەسی سازێنەری فۆرم، هونەرمەند، جیانابنێتەوە. شیلەر لەم پەیوەندییەدا جەخت لە نائیفێتی (das Naive) دەکات کە بە دیدی ئەو جوانە، چونکە لە نائیفێتیدا سروشت مافی خۆی بەسەر گەڕەلاوژە و خۆدەرخستنی کەسەکیدا دەسەپێنێت. تەنیا گەر سروشت (ژێنی: بلیمەت) داڕێژەری ئازادی بێت، ئیدی جوانێتیی هونەر دێتە گۆڕێ. بێگومان نەشیاوە داڕشتن بەبێ “کەرەسە” ڕووبدات. شیلەر پەیوەند بە کەرەسەوە جەخت لە داڕشتنی ئازادانەی ڕاستی دەکات. ئەمە لێرەدا یەکسەر دەکەوینە بەردەم جیاوازیی نێوان هونەرمەند و هونەرمەندی مەزن: شیلەر کەسێک ناو دەنێت هونەرمەند کە پابەندی داڕشتنی ئازادانەی ڕاستییە، وەلێ هونەرمەندی مەزن هەردووکیان، ئازادی و ڕاستی، یەکدەخات. بەرهەمەکی سروشتی جوانە گەر گونجاو بە یاسای هونەر ئازادانە دیار بدات، ئەوجا بەرهەمەکی هونەری جوانە گەر ئازادانە بەرهەمەکی سروشتی “دابڕێژێت”. لەم ڕوانگەیەوە جوانێتیی هونەر خودی سروشت نییە، بەڵکو داڕشتنی ئافرێنەرانەی سروشتە لە میدیۆمەکدا، وەلێ ئەوە لەنێو خودی

هونەرمەندەوە، نەک وێنەدانەوەی سروشت بێت وەک لە ناتوراليزمدا. شيلەر بە واژەی "داڕشتن" جەخت لە ئۆتۆنۆمیی هونەر و ئازادی دەکات کە پێشتريیان لە نێوەرۆک هەیە. هونەرمەند گەرەکە "پەرە بە سروشت بدات" نەک کتومت لاسايی ئەو بکاتەوە، بەوەش کردەکێتييەکی ئيديال بهێنێتەگۆڕێ: مۆتيق□کانی جوانتر و کاميلتر لە هەبوونی ڕيالـيان دا بڕێژێت.

ئێمە دەبێت پەيوەند بە جياوازيکردنی هونەرمەندانەوە لای شيلەر ڕەچاوی سێ تێگە بکەين: ئۆبژێکتيق□تی، س□بژ□کتيق□تی، کەرەسە. هونەرمەند مەزنە گەر داڕشتنەکەی ئۆبژێکتيقی بێت، واتا خودی بابـەتەکەمان پێشان بدات؛ هونەرمەند مامناوەندييە گەر داڕشتنەکەی سەبژێکتيقی بێت، واتا خودی خۆی پێشان بدات؛ هونەرمەند ناباشە گەر تەنيا کەرەسە پێشان بدات، واتا گەر سروشتی ميديەمەکە و ئاستەنگەکانی هونەرمەند سەروەربن بەسەر داڕشتنەکەيدا. شيلەر ئەم جياوازيکردنە بە نموونەی نواندنی سێ ئەکتەر لە شان□ي□کی هاملێتدا ڕووندەکاتەوە:

1- کاتێک ئێکهـۆف رۆڵی هاملێت دەنوێنێت، لێرەدا پەيوەنديی کەسێتی بە ڕۆڵ-ەکەيەوە هاوشێوەی پەيوەنديی کەرەسەيە بە فۆرمەوە، يان لەش بە ئيدێوە. ئێکهـۆف کەرەسەيە و هەر خۆی بليمەتييەکەی هاملێت دەفۆرمێنێت، ئەوجا لەبەر ئەوەی کەسی ئێکهـۆفی ئەکتەر بەتەواوی لە کەسی هونەريانەی هاملێتدا لەناودەچێت، هەروەها لەبەر ئەوەی تەنيا فۆرم، واتا کارەکتەری هاملێت، هەستپێدەکرێت نەک کەرەسە (واتا کەسی ئەکتەرە ڕيالەکە)، کەواتـە لە ئەودا تەنيا فۆرم (هاملێت) هەيە، ئەوا ئێکهـۆف رۆڵەکەی جوان دەنوێنێت، چونکە داڕشتنەکەی ئۆبژێکتيقييە و هيچی سەبژێکتيقيی پێتێکەڵ نەبووە.

2- کاتێک خاتوو ئالبرێشت رۆڵی ئۆفيليا دەنوێنێت، لەوێدا نە سروشتی کەرەسە (کەسی خانمە ئەکتەرەکە) و نە سروشتی داڕێژراوەکە (کەسی ئۆفيليا) دەبينرێت، بەڵکو تەنيا ئيدێيەکی ئارەزوومەندانەی خانمە ئەکتەرەکە دەبينرێت. ئەو بن□□ت□کی س□بژ□کتيقی بە خۆی دەدات تاکو پێشبينيی ژان و شێتی و ئابڕووی نەجيبانە بکات بەبێ ئەوەی لەوە بهزرێت کە داخۆ ئۆبژێکتيق□تی بەم پێشبينييە بدرێت يان نەدرێت. کەواتـە خاتوو ئالبرێشت تەنيا مانيير (شێوەی ڕەفتاری کەسەکی) ی هەيە، وەلێ ستايلی نييە کە شيلەر پێناسەی دەکات وەک «ب□اترين سەربەخۆيی داڕشتن لە سەرجەم دەستوێژە سەبژێکتيقی و ئ□بژ□تيقی- بەڕێکەوتەکانی داڕشتن.» (23)

3- کاتێک بريوکل رۆڵی پاشايەک دەنوێنێت، لێرەدا سروشتی ميديەمەکە بەسەر فۆرمدا (رۆڵی پاشادا) سەروەرە، چونکە ئەکتەرەکە (کەرەسە)

لە هەموو بزووتنێکدا قێزەوەن و نەشارەزا نیگا دەکات. ئەو ناتوانێت کەرەسە (لەشی ئەکتەر) بەگوێرەی ئیدیەک بفەرمێنێت. کەواتە داڕشتنەکەی پەرێشانە، چونکە سروشتی کەرەسە و ئاستەنگە سەبژێکتیڤییەکانی خودی هونەرمەندەکە ئاشکرا دەکات (24).
لەم ڕوانگەیەوە پێشمەرجی جوانەتیی داڕشتن لای شیلەر ئەوەیە کە هونەرمەند بە ڕاستی و پەتی و تەواوەتی لە سەرجەم ئەبژێکتیڤێتیی بابەتەکەی تێبگات، ئەوجا ئەبژێکتەکەی (لە پێشخەدانراوەکەی) وەک فۆرمی پەتی پێشبینی بکات و دایبڕێژێت. هونەرمەند ئەمەی پێبەدیدەهێنرێت گەر دەرفەت نەدات سروشتی میدیۆمەکە کە تێیدا ئەبژێکتەکە دادەڕێژرێت، دەرەکیانە کاریگەری لەسەر ئەم ئەبژێکتەی هەشی بنوێنێت.

3-3 کێشەی جوانەتی وەک دیاردانی ئازادی

شیلەر لە „نامەکانی کالیاس“دا هەوڵ دەدات لە تێگەی ئازادییەوە ئەبژێکتیڤیانە بناغەی جوانەتی بدۆزێت، وەلێ ئەو خۆی درەنگتر دەگات بەو تێڕوانینە کە جوانەتی تەنیا هەستی پێدەکرێت نەک بناسرێت، واتا بابەتی مەئریفە نییە، بۆیە «دەرئەنجاماندنی جوانی لە پرنسیپگەلی ئاپریۆرییەوە گومانهەڵگرە» (25). کەواتە ناشێت جوانەتی لە یەک گۆشە نیگاوە ساغبکرێتەوە.
پرسیارێکی کرۆکی لەم پەیوەندییەدا ڕوودەکاتە جوانی وەک ئازادی لە دیاردەدا. لێرەدا دژبەژییەکی لۆژیکی لەگۆڕێیە، چونکە لەم ڕستەیەدا دوو تێگە پێکەوە گرێدەدرێن کە بە تێڕوانینی کانت، تەنانەت بە تێڕوانینی خودی شیلەر، پێکەوە ناگونجێن: ئازادی (ئۆتۆنۆمی) تێگەیەکی ئەخلاقییە تەنیا لە کایەی هۆشەکیدا (نادەرکیدا)، وەلێ دیاردە لەژێر ڕکێفی یاساکانی سروشتدایە، کەواتە کایەی نائازادییە. کانت جیاوازی لە نێوان دوو جیهاندا دەکات: جیهانی دیاردەکان (فێنۆمێنەکان) کە ئێمە بە دەرکەوەرەکانمان شئوریان پێدەکەین، ئەوجا جیهانی "شتەکان لە خۆدا" (نومێنا) کە کایەی تەواو هۆشەکییە و بە دەرکەوەرەکانی مرۆڤ دەرک ناکرێت. ئازادی سەر بە جیهانی نومێنایە، کەواتە پرسە لە کایەی هۆشەکیدا و هەرگیز لە جیهانی دەرکیدا دیارنادات – ئاخر لەم جیهانەدا هەموو شتێک لەژێر ڕکێفی یاسای هۆئەنجامیدایە. بێگومان مرۆڤ سەر بە هەردوو جیهانەکەیە: ئەو وەک خاوەنی ڕەمەک و ئارەزوو و هەست بەشێکە لە سروشت، ئەو هەروەها سەر بە جیهانی هۆشەکییە، لەم ڕووەشەوە ئەو ئازادە: ئەو خۆی دەتوانێت لە دەرەوەی هۆئەنجامی (کاوسالێتی)ی سروشت زنجیرەیەک هۆئەنجامی بەربخات (بە

نموونە کانت لەسەر کورسییەکەی دانیشتووە، وەلێ کتوپڕ هەڵدەستێت و بەو شێوەیە زنجیرەیەک هەڵئەنجامی بەردەخات). بە پێچەوانەشەوە ناشێت دیاردە کە پابەندی زەروورەیە، هاوکات بەتەواوەتی (ئەبسەلوت) ئازاد بێت. شیلەر لێرەدا دژبەژییەکە دەبینێت، ئەوجا هەوڵ دەدات بە تێگەی "هەروەک-ئەوهایی" چارەسەری بکات: گەر ئێمە وای دابنێین کە جوانی ئازادییە لە دیاردەدا، ئەوا بەم تێڕوانینە تەنیا دەبێژین: شتێک جوانە گەر ئەوها بنوێنێت (دیاربدات) هەروەک دیاریکەری خودی خۆی بێت (ئۆتۆنۆمی)، جا گەرچی ئەو شتە لە جیهانی فیزیکیدا بە شێوەی هێتێرۆنۆم دیاریکراوە. شیلەر لێرەدا ئەبژێکتیڤێتی بە تێگەی جوانی دەدات بەبێ ئەوەی لایەنی سەبژێکتیڤی، واتا لە ڕوانەر، بەهەند وەربگرێت. وەلێ لە تەرزی جوانی وەک ئازادی لە دیاردەدا دژبەژییەکی لۆژیکی لەگەڵدایە، چونکە هەرئەوەندەی ئازادی دیاربدات، ئیدی ئەو ئازادی نییە، ئاخر ئازادی ئەستا لەم ڕەوشەدا دەکەوێتە ژێر ڕکێفی یاسا هەڵئەنجامییەکانی سروشتەوە، بەوەش سەربەخۆییە ترانسسێندێنتالەکەی نامێنێت. گەر جوانی دیاردانی ئازادی بێت، ئەوسا جوانێتی لە سروشتدا هەر لە سەرەتاوە ئازادانە بەگوێرەی یاسا خۆییە نێوەکییەکانی لەگەڵدا دەبێت، ئەوە هاوشێوەی بوونەوەرە ئەرگانییەکان کە لەنێو خۆیانەوە دیاردەدەن: ڕووەکێک گوڵ دەگرێت و دەگەشێتەوە.

وەلێ ئێمە پەیوەستە پەیوەند بە "نامەکانی کالیاس"ەوە (1793) ئاماژە بە ئەوە بدەین، کە ئەم نووسینە تەنیا پرۆژەیەکی شیلەر بوو و بە چەند نامەیەک خستییە بەردەم گۆتفرید کۆرنەر، بەبێ ئەوەی پرۆژەکە لەم کایە "پریڤات"ە (تایبەتە) بچێتە دەرەوە، واتا شیلەر مەبەستمەندانە بەرەو تەواوکردنی بەرێت و ئەوجا بڵاوی بکاتەوە. نەخێر، نووسینەکە ساڵی 1847 بڵاوکرایەوە، کەواتە ماوەیەکی زۆر دوای مردنی شیلەر.

چەند هۆیەک بۆ ئەوە لەگۆڕێن کە بۆچی شیلەر نەیتوانی پرۆژەکەی ئەنجام بدات. ئەو لە سەرەتاوە گومانی لە خودی پرۆژەکەی هەبوو، لەم پەیوەندییەشدا هزرینی فەلسەفەیی خۆی لە جوانێتی ورد و دروست و ساغکراوە بنیاتنەنا، بە پێچەوانەوە کانت بە ڕادەیەک بەی بوو بە ئالەنگاری، کە ئیدی ئەو بە گۆتەی خۆی زۆر جار لەنێو کانتدا بزر بووبوو. ئەوجا شیلەر ماوەیەکی کورت دوای „نامەکانی کالیاس“ ەوو لە ئێستێتیکی پەتی وەردگەڕێت و تێڕوانینەکانی، کە لەو نامانەدا هاتبوونە ئاراوە، بە پەرەپێدراوی لە کارەکی دیکەدا تەواوکراوتر و ڕۆشنتەر دەردەخات: „پەروەردەی ئێستێتیکیی مرۆڤ“(1795). ئەمە هەروەها پەیوەستە هەر لەم پەیوەندییەدا ئاماژە بە نەخشییەکەی شیلەر بدەین: ئەو ساڵی 1793، کەواتە ساڵی دانانی پرۆژەی

“نامەکــانی کالیــاس”، بەســەختی نەخۆش کەوت، ئەوەش ســنووری بە کارەکانی دانا.

سەرباری ئەوە تیۆرییە ئێستێتیکییەکەی شیلەر لە چەند ڕوویەکەوە لە مێژووی ئێســتێتیکی ئەڵمانیــدا بەواتــایە. ئەم تیۆرییە یەکێکە لە هەوڵە هەرە سەرەتاییەکانی ئێستێتیکی ئۆتۆنۆمی کە بە “ڕەخنەی هێزی بڕیــار”ی کــانت (1790) دەســتپێدەکات. ئامــانجی ئەم ئێســتێتیکە ڕزگارکردنی هونەر بوو لە کاریگەرییە دەرەکییەکان (ئایین، سیاسەت، نمایشی نەو کەشکەکان) و چەسپاندنی وەک کایەیەکی سەربەخۆی پابەند بە یاسای خۆییەوە: هونەر گەرەکە ئۆتۆنۆم بێت، واتا بەند بێت بە لۆژیکی خۆیی و ڕێسا نێوەکییە ئێستێتیکییەکانەوە، نەک پابەند بێت بەو ڕێنوما یانەوە کە دەرەکیانە بە داڕشتنی هونەری دەچەسپێنرێن. هونەر خۆی دەبێت بە مەبەست نەک دەستوەژ بێت بۆ مەبەست (فێرکردنی مۆرالیی خەڵک)، بەمەش تێزی مەبەستێتیی بێمەبەست هونەر لە ژیانی ڕۆژانە دادەبڕێــت، وەلێ هاوکــات وەک گــوزارشتی ئــازادی دەرفەت بە لێڕوانینێکــی دابڕێنــراو لە زەبــرە ئــابووری و سیاســییەکان دەڕەخسێنێت. ئاخر داواکاری بۆ ئۆتۆنۆمیی هونەر بەشێکە لە پرۆژەی ئازادی (ئێمانسیپاسیۆن)ی بۆرژوازی. ئێستا هونەر دەبێت بە شوێنگەی کشانەوە بۆ ئیدیالەکانی ئازادی و سۆبژێکتیڤێتی، بۆ ڕزگاری لە پابەندییە فیدالییەکان، هەروەها لە جڤاکی ستاندیانێ دامەزراو و دەســەڵاتی ئەبسەلوتیســتی. ئێــستا هــونەری ئۆتۆنۆم دەتــوانێت لەم جیهانەی نائازادیدا “ڕاومێکی ئازادی” ئاوەڵا بکات و دەرفەت بە مرۆڤ بڕەخسێنێت بە ئاگایی ئازادییەکەی خۆی بگات. شیلەر لێرەدا ئیدەی ئازادی (ئەخلاق) و جوانی (ئێستێتیک) پێکەوە گرێ دەدات.

ماویەتی

پەراوێزەکان..

(10) Hauck, Florian: Schillers Denkbilder. Die Kunst in den ästhetischen Schriften. S. 60.

(11) Schiller, Friedrich. Kallias oder über die Schönheit. S. 394. Briefe an Gottfried Körner.

(12) Hauck, Florian a.a.O., S. 77.

(13) Schiller, Friedrich, a.a.O., S. 394.

(14) Hauck, Florian a.a.O., S. 83.

(15) Schiller, Friedrich, a.a.O., S. 411.

(16) Ebenda, S. 411.

(17) Ebenda, S. 415.

(18) Ebenda, S. 420.

(19) بڕوانە:

Ebenda, S. 420.

(20) Ebenda, S. 423.

(21) Ebenda, S. 429.

(22) Ebenda, S. 422.

(23) Ebenda, S. 429.

(24) Ebenda, S. 429 f.

(25) Schiller: Nachschrift. HA V. S. 1040. Siehe Hauck, Florian, a.a.O., S. 77.

سەرچاوەکان

سەرچاوەی سەرەکی:

- Schiller, Friedrich. Kallias oder über die Schönheit. Briefe an Gottfried Körner. Zeno.org.

سەرچاوەی لاوەکی:

- Hauck, Folrian: Schillers Denkbilder. Die Kunst in den ästhetischen Schriften. Würzburg 2017.
- Mein, Georg: Die Konzeption des Schönen. Bielefeld 2000.
- Robert, Jörg: Schein und Erscheinung. In: Friedrich Schiller. Der unterschätzte Theoretiker. Hrsg. Von Georg Bollenberg und Lothar Ehrlich. Köln Weimar Wien 2007.